

## ЯДЕРНА ЗБРОЯ ЯК ФАКТОР ПОВОЄННОЇ МІЖНАРОДНОЇ ПОЛІТИКИ

Досліджується вплив ядерної зброї на міжнародні відносини після завершення Другої світової війни. Аналізується система становлення повоєнних міжнародних відносин, роль ядерного чинника в зовнішній політиці наддержав – СРСР та США. Простежується зміна фактора воєнної сили: від ядерного залякування противника до патової ситуації, коли ядерна воєнна сила перетворюється у фактор стримування в "холодній війні". Підкреслюється значення уроків минулого для припинення гонки ядерних озброєнь у наш час.

*Ключові слова:* ядерна зброя, система повоєнних міжнародних відносин, гонитва озброєнь.

*Постановка проблеми та її актуальність.* У ході гонки ядерних озброєнь, яку ми нині спостерігаємо, актуальність вивчення ядерної зброї як фактора повоєнної міжнародної політики набуває особливого значення. На сьогодні попри позитивні процеси міжнародних відносин загроза розв'язання нової війни із застосуванням зброї масового ураження зберігається. У воєнних доктринах багатьох країн світу важливу роль відведено застосуванню зброї масового ураження, призначеної для завдання масових втрат населенню та значних руйнувань. Особливе значення надається ядерній зброї, яка є однією із найбільш руйнівних засобів ведення війни.

У червні 2012 р. вступив в силу Указ Президента України "Про нову редакцію Воєнної доктрини України", де зазначено, що воєнно-політична обстановка в світі розвивається під впливом таких тенденцій: "...прагнення окремих держав досягти переваг у військово-технічній сфері, створити можливості для виробництва ядерної зброї; збереження ролі воєнної сили як засобу вирішення проблемних питань воєнно-політичних відносин..." [1, 3]. Звичайно, сьогоднішні загрози не йдуть у порівняння з тими, що існували за часів "холодної війни". Вони не мають характерної

---

**Ткачук Павло Петрович**, доктор історичних наук, професор, Академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Ткачук П.П., 2012

ознаки колишнього протистояння наддержав – СРСР та США – небезпеки тотального знищення людства. Але сьогодні, як і колись, ми спостерігаємо за посиленням чинника воєнної сили у міжнародних відносинах, яка, наприклад, проявляється у гонці ядерних озброєнь. Тому актуальність вивчення впливу ядерної зброї на міжнародні відносини набуває особливого значення.

Британська аналітична група “Трайдент Комішин” зробила висновок, що теперішній світ увійшов в нову еру ядерних озброєнь, на які в найближчі 10 років багато держав, що володіють відповідним рівнем розвитку технологій, витратять сотні мільярдів доларів. Найбільшими конкурентами в новій атомній гонці є США й Росія, в ар’єргарді яких ідуть Індія, Китай, Північна Корея, Франція, Ізраїль і Пакистан [2, 14].

Загрозу для миру становить реалізація ядерної програми Іраном. Існує виправдане побоювання того, що Іран відмовиться від Договору про непоширення ядерної зброї і використає свої лабораторії зі збагачення урану для створення атомної бомби. Якщо це відбудеться, ми станемо свідками небувалого загострення міжнародної ситуації.

Світ вже пережив еру безпрецедентної гонки ядерних озброєнь між наддержавами, нарощування воєнної сили між двома військово-політичними блоками – НАТО та Організацією Варшавського Договору (далі – ОВД). Тому важливо звернутися до досвіду минулих подій.

*Метою статті* є аналіз чинника ядерної зброї на проблему становлення повоєнних міжнародних відносин.

Відомо, що до другої половини ХХ ст. у світовій політиці визначальну роль відігравала воєнна сила. Як казав знаний військовий теоретик Карл фон Клаузевіц, війна є не лише політичним актом, а й справжнім знаряддям політики, її продовженням, але іншими засобами [7, 15]. Воєнна сила, в повній відповідності із формулою фон Клаузевіца, була дієвим засобом досягнення конкретних економічних і політичних цілей. Зрештою, саме воєнним шляхом, з одного боку, встановлювалися сфери впливу, захоплювалися території, що мали економічний або стратегічний інтерес, контролювалися найважливіші комунікації, а з іншого – блокувалися аналогічні устремління суперників. Тобто, саме

воєнна сила вирішувала будь-які геополітичні проблеми. “Збройні сили втрачають будь-яке значення, якщо їх не використовують або ними не погрожують”, – безапеляційно заявляв американський аналітик А. Вулф [3, 48].

*Історіографія проблеми.* До другої половини ХХ ст. воєнна сила, силові можливості країни традиційно розглядалися як найважливіший компонент національної потуги. Проте після завершення Другої світової війни роль воєнної сили у зовнішній політиці змінилася. Це пояснювалося двома основними причинами. Перша – виникненням “холодної війни” як політичної, економічної, ідеологічної та іншими конфронтаціями між державами і специфічною системою міжнародних відносин, яка отримала назву “біполярної”. Друга – появою ядерної зброї і гонкою озброєнь.

Проблема впливу ядерної зброї на міжнародні відносини після завершення Другої світової війни не повною мірою вивчена в історіографії. Здебільшого досліджувалися витoki, рушійні сили, причини “холодної війни”. Слід зауважити, що і ці сюжети викликали суперечки поміж істориків та політологів. Навіть питання хронологічних рамок “холодної війни” є не з простих. Якщо кінець біполярного світу і, як наслідок, завершення справедливо пов’язується із розпадом Радянського Союзу та “соціалістичної системи”, то час виникнення цього явища й досі залишається дискусійним. Тут дослідниками наводяться різноманітні події як час відліку: Жовтнева революція 1917 р. у Росії, атомне бомбардування Хіросіми і Нагасакі, “довга телеграма” Дж. Кеннана, промова Й. Сталіна у лютому 1946 р. по московському радіо, фултонська промова У. Черчилля та ін. Таким же дискусійним є і питання: хто розв’язав “холодну війну”? Гостра полеміка на цю тему розгорнулася у другій половині 1988 р. на сторінках центрального органу компартії СРСР – газети “Правда”. Зі статтями тут виступили радянські історики Л. Безименський та В. Фалін, О. Ржешевський, американський історик Дж. Л. Геддіс, західнонімецький Бернд Грайнер (матеріали ввійшли в окрему збірку матеріалів) [5].

Згадана полеміка відбиває своєрідну “холодну війну” між її дослідниками із двох протилежних таборів. Відомий американський історик Артур Шлезінгер ще в 60–70-х роках

XX ст. висловлювався за подолання ідейно-пропагандистських стереотипів, за суто науковий підхід до вивчення проблеми, за подолання холодної війни” між дослідниками по різні боки від Берлінського муру – цього символу поділеного повоєнного світу [11, 65].

Має рацію Д.Г. Наджафаров (стаття “К вопросу о генезисе “холодной войны”), який вказує на труднощі об’єктивного характеру при вивченні питань, пов’язаних із історією “холодної війни”. Серед них: обмеженість доступу до секретних архівних матеріалів, труднощі із подоланням ідейно-пропагандистської спадщини та ін. [11, 66].

Спільною тезою, яка визнається всіма істориками та політологами, є та, що радянсько-американське протиборство виникло після завершення Другої світової війни і було головною руйнівною силою більшості процесів біполярної системи міжнародних відносин. Радянсько-американське протиборство домінувало практично над усіма більш-менш вагомими міжнародними конфліктами, будь то в районі Близького та Середнього Сходу, Індокитаї, Тропічній Африці, інших регіонах. При цьому відбулося серйозне коригування функцій воєнної сили як інструменту зовнішньої політики держав. У міру становлення біполярної системи вона все більш розглядалась як найважливіший засіб глобального політико-ідеологічного суперництва. Традиційні ж цілі її застосування – захоплення територій, джерел сировини, контроль над ринками збуту і тому подібне – поступово відходили на другий план, хоч і не втратили повністю свого значення. І якби не відбулося принципових змін у засобах ведення війни, то, швидше за все, через декілька років після закінчення Другої світової війни відбулося б нове велике військове зіткнення. Однак розвитку такого сценарію завадив винахід атомної бомби.

Колосальна руйнівна сила нової бомби викликала сумніви в доцільності застосування воєнної сили у відносинах між двома провідними центрами – СРСР і США і очолюваними ними військово-політичними блоками. По боювання, що пряме зіткнення двох наддержав призведе до ядерної війни, наслідки якої могли мати катастрофічний характер, стало могутнім засобом, що стримував розвиток воєнного протиборства НАТО і ОВД.

Як відомо, в 1945 р. США були єдиною ядерною державою у світі. Президент США Г. Трумен на Потсдамській конференції уперше повідомив Й. Сталіну про винахід атомної бомби. Трумен згадував: “Радянський прем’єр не висловив особливого зацікавлення. Він лише сказав, що радий це почути і сподівається, що ми знайдемо “належне застосування цього проти японців” [13, 460]. Американець не здогадувався, що радянське керівництво, через розвідку вже знало про секретну зброю союзників. Ще в лютому 1945 р. нарком держбезпеки В. Меркулов написав Л. Берії доповідну, де повідомлялося, що “спираючись на дослідження американців та англійців, атомна бомба реальна” [10, 166].

Саме в Потсдамі президент США прийняв рішення піддати атомному бомбардуванню Японію. Хоча навколо рішення скинути атомну бомбу спалахнули палкі наукові суперечки, Трумен наполіг на її застосуванні. Для нього “бомба була військовою зброєю, якою без сумніву, треба скористатися”. Трумен був переконаний, що в кінцевому підсумку атомна бомба збереже життя багатьох своїх солдатів і дозволить уникнути вторгнення американців у країну, захисники якої битимуться “наче дикуни – жорстоко, безжально і фанатично” [8, 684].

6 та 9 серпня 1945 р. атомні бомби впали на японські міста Хіросіму та Нагасакі. В результаті міста із загальним населенням близько 450 тис. осіб були зруйновані, 100 тис. їхніх жителів загинули, а загальна кількість постраждалих склала 200 тис. осіб, не враховуючи тих, які пізніше загинули від випромінювання [4, 422].

Розпочалася атомна ера. Багато політиків замислили-ся над наслідками зростання військової ядерної потуги. У вересні 1946 р. досвідчений У. Черчилль забив тривогу: “Як це не парадоксально звучить, але цей крихкий мир, який зараз нам вдається зберегти, отриманий завдяки атомній бомбі. Поки що атомна бомба знаходиться в руках такої держави – і я би додав, такого народу, – які ніколи не пустять її в дію, якщо тільки не виникне потреба в необхідності захисту справедливості і свободи. Але хто може поручитися за те, що протягом кількох років цей жахливий засіб масового знищення не розповсюдиться по всій

земній кулі? Катастрофа, яка відбудеться у випадку застосування конфліктуючими сторонами атомної бомби, буде настільки жахливою, що викличе не лише загибель всього того, що ми називаємо цивілізацією, але й можливо, призведе до припинення самого життя на Землі” [12, 765].

Після атомного бомбардування японських міст перед міжнародним співтовариством постало невідкладне завдання заборони ядерної зброї. Першою резолюцією, ухваленою 24 січня 1946 р. першою сесією Генеральної Асамблеї ООН, була резолюція про створення Комісії з атомної енергії. План США, який був викладений у Комісії Барнадом Барухом (“план Баруха”), радянська делегація відкинула, оскільки за ним зберігалась американська ядерна монополія. Своєю чергою, делегати США не бажали розглядати радянську контрпропозицію, яка передбачала негайне знищення, у тому числі американських, ядерних арсеналів. Програма загального й повного роззброєння, з якою виступив СРСР на першій сесії Генеральної Асамблеї ООН, мала пропагандистський ефект, але виявилася нереальною в умовах загострення міжнародної напруженості.

Блокада Західного Берліну (липень 1948 – травень 1949 рр.) Червоною Армією стала першим випробуванням радянсько-американської повоєнної конфронтації. Генрі Кіссінджер згадує розмову щодо цих подій з Андрієм Громико, яка відбулася у 1989 р.: “Я запитав його, чому Радянський Союз наважився на ризик блокади Берліну після спустошливої війни і перед фактом ядерної монополії Америки. Значно добріший у відставці, Громико відповів, що деякі радники висловлювали такі ж аргументи Сталіну, але той відкинув їх, виходячи із трьох положень: по-перше, Сполучені Штати, за його словами, ніколи не застосують ядерну зброю у зв’язку з Берліном; по-друге, якщо Сполучені Штати спробують провести конвой автошляхою, їм організує опір Червона Армія; нарешті, якщо Сполучені Штати матимуть намір атакувати по всьому фронту, Сталін залишав право прийняття остаточного рішення за собою. Здається, якби справа дійшла до цієї точки, він би пішов на урегулювання” [6, 392].

Ядерний чинник зіграв роль у припиненні першої повоєнної кризи у міжнародних відносинах, яка могла перерости у світову війну. Однак через декілька місяців після

берлінської блокади СРСР ліквідував атомну монополію США і провів успішне випробування своєї атомної бомби (серпень 1949 р.). Ядерною зброєю вже володіли дві наддержави. Все ж наявність атомної зброї сприяла тому, що наступна криза – корейська (1950–1953 рр.) не переросла у війну між СРСР і США. Генерал Д. Макартур після того, як китайці виступили на боці Північної Кореї, запропонував ядерне бомбардування Китаю, і Г. Трумен, відповідальний за атомне бомбардування японських міст, цього разу рішуче відправив героя Тихоокеанського театру Другої світової війни на пенсію.

Ядерна зброя вплинула на розгортання гонки озброєнь. Наприкінці 1950 р. в США був розроблений документ про національну безпеку, що ґрунтувався на такому положенні: “СРСР прагне до світового панування, радянська військова перевага все збільшується, у зв’язку з цим переговори з радянським керівництвом неможливі”. Звідси був зроблений висновок про необхідність нарощування американського воєнного потенціалу. Цей документ підтримав Г. Трумен, і військовий бюджет США за 1951–1953 рр. виріс з 13 до 50 млрд доларів. СРСР теж включився у гонку озброєнь [14, 302].

Практично кожна міжнародна криза супроводжувалася взаємними погрозами обох блоків застосувати ядерну зброю. І Захід, і Схід у міжнародних відносинах виходили на “атомну дипломатію”, займали позицію сили. Проте лише карибська криза, що вибухнула восени 1962 р., коли дві ядерні наддержави опинилися буквально на межі обміну ядерними ударами, стала своєрідним переломним моментом, після якого лідери обох держав почали уникати ситуацій, які б вели до прямих великомасштабних зіткнень.

Поряд з обома наддержавами володарями атомної зброї незабаром стали Великобританія (1952 р.), Франція (1960 р.), Китай (1964 р.). Поява балістичних ракет з ядерними боеголовками, здатних за лічені хвилини долетіти до будь-якого пункту земної кулі, викликала справжню революцію у засобах ведення війни.

Ядерна зброя сама по собі була лише одним із чинників, що викликали трансформацію ролі воєнної сили у міжнародних відносинах. Значно важливішим було формування стратегічного ядерного паритету між СРСР і США, НАТО

і ОВД. Суть його полягала в тому, що сторона, яка розв'яже ядерну війну і завдасть перший ядерний удар по території противника, не зможе уникнути нищівного удару у відповідь. Колосальна потужність ядерної зброї призвела до того, що навіть декілька боезарядів, які б досягли цілей при ударі у відповідь, неминуче викликали б жахливі руйнування. Принципово важливою умовою стратегічного паритету була неможливість із необхідним ступенем вірогідності знищити першим ударом всі або практично всі стратегічні засоби потенційного противника з тим, щоб позбавити його можливості завдати удару у відповідь.

Іншими словами, використання стратегічних ядерних озброєнь для досягнення певних конкретних політичних або військових цілей у відносинах між супротивними державами і військово-політичними блоками, втратило сенс. Але виникла інша проблема. Не було, та й не могло бути, жодної упевненості в тому, що більш-менш серйозне зіткнення між звичайними (неядерними) збройними силами супротивних блоків не переросте в ядерну війну. Проглядалися певні сценарії такого розвитку подій: держава, яка програватиме війну неядерними збройними силами, швидше за все, намагатиметься перевести її на вищий рівень ескалації: спочатку застосує тактичну ядерну зброю, а потім, якщо не припиниться конфлікт, може використати й стратегічні озброєння.

Можливість ядерної ескалації аж до стратегічного рівня (тобто до застосування стратегічних ядерних озброєнь безпосередньо по територіях СРСР і США) практично унеможливила зіткнення між арміями і флотами СРСР і США, НАТО і ОВД та фактично заблокувала використання воєнної сили між цими суб'єктами міжнародних відносин. Виникла парадоксальна ситуація, що не траплялася в минулому, яку іноді називали “ядерною безвихіддю”. Суть її визначалася “взаємною ядерною заборонаю”.

Дуже вдало описав цю ситуацію фізик зі світовим ім'ям Фрімен Дайсон: “...гонка озброєнь залишається, як і колись, зібранням парадоксів, певною “скринєю Пандори” із надією всередині. З одного боку, це жахлива й бездумна витрата національних ресурсів. З іншого боку, вона накладає обмеження на ступінь руйнувань і веде до того, що брутальній силі протистойть розум та далекоглядність.



Вона призвела до створення супербомби і вона ж вивела її з гри. Вона призвела до здешевлення ядерної зброї і до подорожчання засобів її доставки. Вона зробила провідні країни надзвичайно сильними і позбавила їх можливості успішно воювати одна з одною” [9, 51–52].

*Висновки.* Таким чином, як керівництво Радянського Союзу, так і керівництво Сполучених Штатів на початку виникнення “холодної війни” зробили гіпертрофовану ставку на воєнну силу як засіб вирішення всіх міжнародних проблем. Поява атомної бомби спочатку у США, а пізніше у СРСР стала стримуючим фактором для застосування воєнної сили. Якщо у перших роках конфронтації двох наддержав у кризах і конфліктах є достатньо фактів, які свідчать про намагання сторін використовувати політику з “позиції сили”, то після карибської (кубинської) кризи, і США, і СРСР намагалися уникнути загроз застосування ядерної зброї.

Досягнення військово-стратегічного паритету між СРСР та США на початку 70-х років XX ст. забезпечило високий рівень безпеки, що сприяло покращенню міжнародної обстановки, а з іншого боку, визначило неможливість застосування ядерної бомби і привело до девальвації воєнної сили як чинника могутності держави.

Правомірним є стверджувати, що багато сучасних засобів озброєння, зокрема, такі, як ядерна та термоядерна зброя, засоби їхньої доставки, в тому числі балістичні ракети, засоби протиракетної оборони з’явилися в результаті протистояння двох військово-політичних блоків. У ході гонки ядерних озброєнь кардинально змінилися збройні сили провідних держав та й усього світу. Стала іншою їхня структура, виникли нові роди військ та види збройних сил, суттєво змінилися погляди на характер майбутньої війни, змінилася система підготовки офіцерських кадрів та багато іншого. Ядерна зброя почала впливати на тогочасну систему і міжнародні відносини.

Ядерний чинник став новим утіленням традиційного для світових держав підходу до вирішення міжнародних проблем з позиції сили. Наддержави отримали технічну можливість знищити будь-якого опонента, що відрізняло їх від інших держав та підштовхувало до максимальної глобалізації своєї політики. Маючи військовий потенціал,

що давав змогу стерти противника з лиця землі, жодна зі сторін не могла вдатися до подібного кроку, бо відповідь була б такою ж нищівною. Ознакою нової ситуації стало “балансування на межі війни” – сутність усього повоєнного протистояння та основа певної стабільності під час “холодної війни”. Военна сила втратила свою роль інструменту досягнення конкретних політичних і інших цілей на міжнародній арені. Вона знайшла нову якість – стала засобом запобігання агресії з боку потенційного противника.

1. Указ Президента України № 390/2012 Про рішення Ради безпеки і оборони України від 8 червня 2012 року “Про нову редакцію Военної доктрини України”. Офіційний сайт. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/14824.html>.
2. Гонка ядерних озброєнь: хто хитріший? // Камуфляж. – 2012. – № 1.
3. Вулф А. Американские вооруженные силы как инструмент политики / А. Вулф // Американцы о внешней политике США. Выступления, статьи, документы / Под ред. Ю.А. Замошкина. — М.: Прогресс, 1982. — 286 с.
4. Иवानян Э.А. История США: 2-е изд., испр. / Э.А. Иवानян. — М.: Дрофа, 2006. — 571 с.
5. Страницы истории советского общества: Факты, проблемы, люди / Под общ. ред. А.Т. Кинкулькина. — М.: Политиздат, 1989. — 447 с.
6. Киссинджер Г. Дипломатия / Г. Киссинджер [Пер. с англ.]. — М.: Ладомир, 1997. — 848 с.
7. Клаузевиц К. О войне / К. Клаузевиц. — М.: Эксмо, СПб: Мидгард, 2007. — 356 с.
8. Тіндал Дж. Б. Історія Америки / Дж.Б. Тіндал, Д.Е. Шай [Пер. з англ.]. — 6-те вид. — Львів: Літопис, 2010. — 904 с.
9. Дайсон Ф. Оружие и надежда / Ф. Дайсон [Пер. с англ.]. — М.: Прогресс, 1960. — 288 с.
10. Уткин А.И. Мировая “холодная война” / А.И. Уткин. — М.: Эксмо, Алгоритм, 2005. — 736 с.
11. Холодная война. 1945–1963 гг. Историческая ретроспектива: Сб. ст. / Отв. ред. Н.И. Егорова, А.О. Чубарьян. — М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2003. — 640 с.
12. Черчилль У. Мировой кризис. Автобиография. Речи / У. Черчилль. — М.: Эксмо, 2004. — 768 с.
13. Truman H.S. Years of Decisions. V.1. — N.Y.: Doubleday, 1955. — 498 p.
14. История международных отношений и внешней политики СССР, 1917–1987. — В 3 т. / [В.И. Антюхина-Московченко и др.] — М.: Междунар. отн., 1986–1987, Т. 2: 1945–1970 / ред. Г.В. Фокеев. — 1987. — 454 с.

Надійшла до редколегії 17.07.2012 р.

Рецензент: *О.М. Сухий*, доктор історичних наук, професор, Львівський національний університет імені Івана Франка, м. Львів.

**Ткачук П.П.**  
**ЯДЕРНОЕ ОРУЖИЕ КАК ФАКТОР ПОСЛЕВОЕННОЙ МЕЖДУ-**  
**НАРОДНОЙ ПОЛИТИКИ**

Исследуется влияние ядерного оружия на международные отношения после завершения Второй мировой войны. Анализируется система становления послевоенных международных отношений, роль ядерного фактора во внешней политике сверхдержав – СССР и США. Наблюдается изменение фактора военной силы: от ядерного запугивания до патовой ситуации, когда ядерная военная сила преобразуется в фактор сдерживания в “холодной войне”. Подчеркивается значение уроков прошлого для прекращения гонки ядерных вооружений в наше время.

*Ключевые слова:* ядерное оружие, система послевоенных международных отношений, гонка вооружений.

**Tkachuk P.**  
**NUCLEAR WEAPONS AS A FACTOR IN THE POST-WAR**  
**INTERNATIONAL POLITICS**

It is investigated the effect of nuclear weapons on international relations since the end of World War II. The system of the formation of post-war international relations, the role of nuclear factor in the foreign policy of the superpowers - the USSR and the USA is analyzed. It is traced the the change of factor of military force : from nuclear deterrence of the enemy to the stalemate when nuclear military power becomes a deterrent in the “cold war”. It is emphasized the value of lessons of the past to stop the nuclear armament race in our time.

*Key words:* nuclear weapons, the post-war system of international relations, armament race.